

ks. Jan Żelazny

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0003-3653-0639>

Biblioteka jednego patriarchy. Studium na podstawie *Listów Tymoteusza I, patriarchy Bagdadu*¹

<https://doi.org/10.15633/9788363241742.03>

Biblioteka klasztoru w Mar Abrahamama

Tymoteusz I należy do tych postaci w dziejach chrześcijaństwa orientalnego, które swoją działalnością wywarły wpływ na Kościół wielu pokoleń. Swoją edukację rozpoczął pod okiem Mar Abrahamama, którego w swojej korespondencji przywołuje jako nie tylko nauczyciela egzegezy, ale i wychowawcę. Wydaje się, że to dlatego w swojej późniejszej działalności

1 Artykuł ten był wygłoszony jako referat 16 maja 2018 roku na międzynarodowej konferencji w Toruniu „Chrześcijański Orient. Historia, dziedzictwo, współczesność” organizowanej przez Wydział Teologiczny Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

patriarcha nie tylko akcentował kwestię wykształcenia, ale i troszczył się szczególnie o Wielki Klasztor Baszoz, w którym zorganizowano regularne studium i który pod przewodnictwem kolejnych mistrzów – Mar Abrahama Bar Daszandada, nauczyciela Katolikosa, Mar Petiona i Mar Sergiusza, rozmówcy Tymoteusza, przyjaciela z lat szkolnych i w późniejszym czasie metropolity Elamu – odgrywał rolę wyższej uczelni w Asyryjskim Kościele Wschodu. Troskę tę widać zarówno w listach skierowanych do Mar Petiona, jak i po jego śmierci adresowanych do Sergiusza tytułowanego nauczycielem, malfono².

Wiemy, że troska Tymoteusza I jako zwierzchnika Kościoła Orientalnego obejmowała nie tylko kształcenie nowych kadr, ale dotyczyła także potrzeb materialnych wspólnoty. Z *Listu XXII*³ wynika, że troszczył się nie tylko o doraźne potrzeby, ale i o zabezpieczenie materialne szkół w newralgicznych miejscach dla dalszego istnienia struktur swojego Kościoła na środkowym Wschodzie. Zakup posiadłości przynoszącej stały dochód, starania o opiekę władz nad taką fundacją, jasny podział środków dla uczniów i profesorów wskazuje na decyzję i refleksję będącą nie tylko bieżącym administrowaniem Kościołem, ale także na jasną wizję jego funkcjonowania w przyszłości. Tymoteusz I nie tyle rozwiązywał bieżące sprawy, ile starał się przygotować wiernych na konfrontację z trudnymi realiami egzystencji wspólnoty chrześcijańskiej w świecie islamu.

W tej perspektywie trzeba umieścić wzmianki dotyczące księgozbioru, jaki Mar Abraham przekazał Tymoteuszowi I. W liście XVII patriarcha mówi, że bogaty księgozbiór jego malfono był cennym depozytem i za taki on sam go uważał. Miał świadomość, że dla funkcjonowania nowego ośrodka studiów, jakim stał się za jego czasów Klasztor Większy w Mosulu, biblioteka była czymś podstawowym, a bez niej trudno było myśleć o istnieniu szkoły. Wezwanie: „Miej troskę o sprawy szkolne”⁴, jakie pojawia się w korespondencji patriarchy tuż po kwestii nauczycieli, obejmuje księgozbiór. Jak na ówczesne czasy, zbiór ten zawierający więcej

2 Np. *Listy*, VIII, XVI, XVII, XIX.

3 *List XXII*, CSCO 74, 135, CSCO 75, 90–91. Wszystkie tłumaczenia z języka syriackiego są wykonane przez autora. Cytując, odnoszę się do tekstu źródłowego (CSCO 74), podając obok numeru listu stronę edycji tekstu oryginalnego.

4 *List XVI*, CSCO 74, 120; CSCO 75, s. 80.

niż 50 tomów⁵, stanowił sporą bibliotekę o olbrzymiej wartości. Wiemy, że Tymoteusz I wzbogacił tę kolekcję o nowe pozycje (za czasów swoich rządów w Bet Bagasz albo już jako patriarcha, w zależności od datacji *Listów*). Uważał, że jest korzystniejsze dla Kościoła, aby zbiory pozostały dalej w jego macierzystej szkole, a nie były przeniesione do nowo powstającej uczelni w Bagdadzie – stolicy państwa, do której przeniósł swoją siedzibę Tymoteusz jako katolikos Orientu. Czynił tak pomimo dość trudnych relacji z następcą Mar Abrahama, Mar Petionem. Sam uważał, że Mar Petion powodowany małostkowością mógłby kazać zabrać cały zbiór ksiązek z klasztoru pod pozorem niemożliwości zabezpieczenia im bezpieczeństwa i ze względu na niechęć do pilnowania cudzej własności. Książki z tego zbioru, w tej jak na ówczesne czasy dużej liczbie, kilkudziesięciu egzemplarzy, miały pozostać w użytkowaniu szkoły będącej w zamysłach Katolikosy jednym z głównych centrów studiów chrześcijańskich.

Co spowodowało wybór tego miejsca? Sentyment czy tradycja? Nie wiemy. Na pewno do dziś ten rejon w Iraku jest miejscem, w którym, po ofensywie i wyzwoleniu Mosulu z rąk ISIS, przebywa wielu chrześcijan, a okolice Mosulu pozostały chrześcijańską enklawą w Mezopotamii.

Biblioteka patriarchy w Bagdadzie

Jak już wspomnieliśmy, Tymoteusz I przebywał w Bagdadzie w pobliżu dworu kalifów, a poprzez chrześcijan tam pracujących miał dostęp do samego władcy, o czym zresztą świadczą wzmianki w *Listach* dotyczące interwencji kalifa w sprawach przedstawionych mu przez patriarchę, jak również donacji przekazanych na konkretne cele. Jak wspomnieliśmy, Tymoteusz I zaczął tworzyć bibliotekę w królewskim mieście. Nie mamy w *Listach* informacji pozwalających precyzyjnie ustalić, ile ksiązek było w jego księgozbiornie. Możemy tylko podjąć się pewnych oszacowań.

Księgozbiór musiał być liczniejszy niż ten pozostawiony w Mosulu. Sugerują to dwa fakty. Po pierwsze, trudno mówić o poświadczonym przez

5 *List XVII*, CSCO 74,123; CSCO 75, s. 82.

historyków, także muzułmańskich, zaangażowaniu Katolikos w uformowanie szkoły patriarchalnej i jednoczesnym niesprowadzeniu do niej tak licznego księgozbioru. Biblioteka Bagdadzka musiała być o wiele obszerniejsza, w przeciwnym razie decyzja o pozostawieniu ksiąg w Baszosz byłaby niezrozumiała. Poza tym w *Listach* spotykamy prośby skierowanego do jego przyjaciela, Sergiusza, o wykonanie kopii niektórych dzieł czy o przesłanie ich do Bagdadu w celu sporządzenia kopii. Jak tłumaczy Vittorio Berti⁶, zachowana korespondencja dotyczy jedynie listów przechowanych w metropolii Elamu, której arcybiskupem został Sergiusz. Nie mamy korespondencji z innymi, choć można przypuszczać, że pisząc do innych hierarchów, Tymoteusz formułował podobne prośby.

Nie ma jednak w zachowanej korespondencji prośby o skopiowanie księgozbioru Mar Abrahama powiększonego o dary Tymoteusza I. W sytuacji tworzenia nowego księgozbioru byłoby co najmniej dziwne, gdyby Katolikos nie chciał skopiować tych książek, które były jego własnością i które były przechowywane w klasztorze w Baszosz będącym pod jego jurysdykcją. Kwestie finansowe też nie były przeszkodą.

Jak wspomnieliśmy, zachowana korespondencja stanowi niewielką część tej, która była znana w starożytności. Jest pozostałością zbioru z archiwum metropolitów Elamu. Mamy 59 zachowanych listów, z których ponad 20 zawiera wzmianki dotyczące biblioteki patriarchy. Wiemy, że listów było o wiele więcej, co świadczy o wielkości kolekcji zgromadzonej w Bagdadzie. Z tekstów przypisanych patriarsze wynika, że zajmował się gramatyką, logiką, dziełami Arystotelesa, filozofią. Zapisał się też w historii prawa⁷. Z jego inspiracji i przy osobistym udziale powstaje też wypis z dokumentów synodalnych. Sam Katolikos w swojej korespondencji odwołuje się do tekstów poetyckich, np. do Homera. Rozległość studiów i zainteresowań oraz tematów poruszanych w korespondencji świadczy

6 V. Berti, *Vita e studi di Timoteo I, Patriarca cristiano di Baghdad*, Paris 2009, s. 41–66 (Studia Iranica, Cahier 41).

7 W *Katalogu pisarzy kościelnych* Abdisho (1298) czytamy: „Tymoteusz ułożył *Księgę gwiazd*, dialog z (al –)Mahdim, *Sądy kościelne*, tomy synodalne i około 200 listów rozłożonych w trzech tomach, *Questioni* w jednym tomie w wielu rozdziałach i jedną *Historię*. J. S. Assemanus, *Bibliotheca orientalis Clementino-Vaticana. Tomi tertii pars prima: de scriptoribus syris nestorianis*, Roma 1725, s. 158–153. Zob. V. Berti, *Vita e studi*, dz. cyt., s. 279–285.

pośrednio o zawartości biblioteki, jaką miał do dyspozycji Tymoteusz, i liczebności księgozbioru.

Wreszcie wiemy, że księgozbiór ten budził zainteresowanie uczonych skupionych wokół dworu kalifa. Nie chodziło w tym zainteresowaniu o kwestie doktrynalne, ale przede wszystkim o studia świeckie oraz te dotyczące tekstu Starego Testamentu.

Aby jednak oszacować liczebność zasobów biblioteki, musimy zastanowić się nad dwiema kwestiami. Po pierwsze ustalić, jakimi środkami ekonomicznymi i technicznymi dysponował. Po drugie – na ile i jak konsekwentnie poszukiwał on nowych egzemplarzy. Zarówno w pierwszej, jak i drugiej kwestii *Listy* zawierają sporo informacji.

Troska o księgi i ich edycje

Informację dotyczącą kwestii ekonomicznych i technicznych przynosi przesłedzenie recepcji tekstu Syroheksapli za rządów Katolikosa i perypetii z tym związanych. Tymoteusz I w *Liście XLVII*⁸ opisuje trud powstania jej kopii dla potrzeb studiów biblijnych w Kościele syro-orientalnym.

Heksapla to tekst Pisma Świętego Starego Testamentu przygotowany przez Orygenesa na potrzeby studium biblijnego w latach 40. III wieku w Cezarei Palestyńskiej i wzbogacony przez jego uczniów. Składa się on z tekstu Pisma Świętego, jego greckiej transkrypcji i kolejnych tłumaczeń dokonanych w starożytności. Zapisany w większości w sześciu kolumnach – czasem było ich mniej, czasem więcej. Stąd pochodzi nazwa *Heksapli*. Wynika to z koncepcji bliskiej orientalnemu podejściu do tekstu natchnionego. Jednym z jej założeń jest to, że każde tłumaczenie ukazuje sobą jakąś możliwość interpretacji, a wszystkie te interpretacje są w jakiś sposób wskazówkami dla egzegety.

W VII wieku tekst ten został przez Pawła z Tella przetłumaczony na język aramejski. Paweł był biskupem Kościoła jakobickiego, a jego

8 CSCO 644, s. 79–87; CSCO 645, s. 63–72. Wydawca tego listu, Martin Heimgartner, przygotował nową edycję wszystkich listów Tymoteusza. Pisząc artykuł, korzystałem jednak z poprzedniej edycji Oscara Braun'a, gdyż nie miałem jeszcze dostępu do nowego wydania, które jednak w interesujących mnie kwestiach nie wnosi nic nowego.

tłumaczenie było motywowane między innymi koniecznością przygotowania argumentów w sporach chrystologicznych zarówno ze zwolennikami Chalcedonu wśród melkitów, jak i dyskusją ze zwolennikami antiocheńskiej egzegezy w Asyryjskim Kościele Wschodu. W toku dyskusji chrystologicznych od VI wieku przywiązywano coraz większą wagę do znaczenia słów, ich formy w różnych tekstach. Z uwagi na autorytet Orygenesu edycja tekstu jemu przypisywana cieszyła się autorytetem. Tłumaczenie syryjskie nie było dosłownym tłumaczeniem, ale w ramach jednego tekstu zapisano wszystkie warianty. Tekst ten był przechowywanym między innymi w klasztorze Mar Mattai leżącym nieopodal Mosulu w Adibene.

Informacja dotycząca powstania orientalnej kopii jego dzieł, jak i ich recepcji w Kościele orientalnym została przeanalizowana przez biblistów⁹. Nas interesuje przede wszystkim strona techniczna przedsięwzięcia, która rzuca światło na zawartość biblioteki i jej skryptorium, w którym (jak na ówczesne czasy) na masową skalę kopiowano księgi.

Wiemy, że idea powstania kopii wyszła od lekarza i sekretarza kalifa, Gabriela ibn Boktisho. Wiemy o trzech kopiach – jednej dla patriarchy, dwóch pozostałych dla Gabriela, który jedną miał dać metropolicie Elamu Sergiuszowi. Jaka była jego rola w powstaniu kopii? Czy była ona decydująca, czy tylko pomocnicza? Tę kwestię pozostawmy badaczom. *List* potwierdza, że sam patriarcha stał się korektorem i tym, który sprawdził zapis znaków odnoszących się do różnych wersji. Jego rola była więc nie tylko inspirująca i organizująca, ale współpracował naukowo w realizacji tego zamierzenia.

Nas interesuje przede wszystkim warsztat i środowisko, w którym dokonano dzieła przepisanego i udostępnienia Syroheksapi dla potrzeb Asyryjskiego Kościoła Wschodu.

Ciekawa jest dyskusja specjalistów w kwestii tego, czy jedna z kopii powstała na papierze, czy na pergaminie. Pergamin ze względu na wysoką cenę był znakiem zaangażowania i znacznych środków finansowych, jakie przeznaczono do realizacji tego dzieła. Kwestia ta, nierozstrzygnięta, jest

9 P. Petitmengin/B.Flusin, *Le livre antique et la dictée: nouvelles recherches*, [w:] *Antiquité paienne et chrétienne: Memorial André-Jean Festugière*, eds. E. Lucchesi, H. D. Saffrey, Geneve 1984, s. 247–162; H. Romeny, R. B[as], *Biblical Studies in the Church of the East: The Case of Catholicos Timothy I*, eds. M. F. Wiles, E. J. Yarnold, Leuven 2001, s. 503–510 (*Studia Patristica*, 34).

ważna, jeśli chodzi o zaplecze techniczne skryptorium. Problemem jest użyte słowo qartayse oznaczające początkowo papirus, ale w epoce kalifa al – Mahdiego zmieniające znaczenie i mogące odnosić się do papieru. W tym bowiem czasie w Bagdadzie powstają pierwsze wytwórnie tego materiału. Produkcja papieru rozpoczyna się w V wieku w Azji. Według legendy po dostaniu się rzemieślników chińskich do niewoli kalifów papier pojawia się na Zachodzie, a w połowie VIII wieku zaczyna się upowszechniać na Bliskim i Środkowym Wschodzie. Jeśli przyjąć, że materiałem użytym był pergamin (pergaminowy jest ambrożyński manuskrypt Syroheksapli), to widać, że zaangażowanie finansowe sekretarza kalifa było duże. Wiemy, że tekst został spisany w specyficznej kaligrafii w stylu nisibeńskim, który rozprzestrzenił się w Kościele orientalnym, jak pisze sam katolikos w przywoływanym liście. Czy chodzi o luźne karty, czy też były one złączone w jedną księgę, nie wiadomo.

Od strony organizacji przepisywania wiemy z *Listu* patriarchy, że proces powstawania kopii był zorganizowany w prawdziwym skryptorium zatrudniającym 6 kopistów i dwóch lektorów. Jednocześnie więc przepisywano dwie księgi w trzech kopiach. To oznacza spory wysiłek, gdyż potrzebne były dwa różne miejsca, z dobrym warsztatem do pisania. Zużycie materiału piśmienniczego musiało być też duże w krótkim okresie.

Proces postawiania kopii Syroheksapli ukazuje skryptorium Katolikossa zdolne do podjęcia takiego wysiłku. Pojawiające się prośby w *Listach* o nadesłanie rzadkich ksiąg z zapewnieniem szybkiego wykonania kopii i odesłania oryginałów wydają się mieć pokrycie w rzeczywistości i odpowiadają realnym działaniom Tymoteusza. Można więc założyć, że tą drogą zawartość biblioteki w szybkim tempie rosła – ograniczona kwestią możliwości zdobycia nowych tekstów. Stąd wzmiankowane prośby o sprawdzenie księgozbioru w klasztorach, o przeglądnięcie ksiąg po zmarłych. Jeżeli zachowana korespondencja jest jedynie fragmentem całości, to ten wysiłek musiał przynosić wymierny efekt. Tytułem uzupełnienia wypada dodać, że Tymoteusz miał świadomość niebezpieczeństw towarzyszących przesyłaniu ksiąg. Stąd obok prośby o udostępnienie interesujących egzemplarzy jest zapewnienie o pokryciu kosztów sporządzenia kopii na miejscu bez konieczności wysyłania cennych ksiąg i zwojów z miejsc ich przechowywania. Wiemy, że w poszukiwaniach dzieł teologicznych, jak i literatury świeckiej nie ograniczono się do jednego egzemplarza, ale

w wypadku niektórych pozycji Katolikos poszukiwał różnych wersji tego samego dzieła.

Kolejnym zagadnieniem jest pochodzenie oryginału. Czy był nim wzmiankowany klasztor Mar Mattai, w którym posiadano kopię Syroheksapli, czy jakaś wspólnota jakobicka w stolicy, Bagdadzie, nie wiadomo. Z jednej strony najprostszą wersją zakłada prośbę Gabriela zwróconą do wspólnoty w Bagdadzie, z drugiej wiemy o poszukiwaniach rzadkich ksiąg w bibliotece klasztoru Mar Mattia przez Katolikosą. Reasumując, fizycznie dotarcie do dobrej kopii nie było trudne, ale z punktu widzenia doktrynalnego mogło to powodować napięcia po obu stronach. *Heksapla* była jednym z narzędzi używanych przez jakobitów w dyskusji z zwolennikami Asyryjskiego Kościoła Wschodu. Odwołanie do jej kopii będącej własnością Kościoła jakobickiego i jej użycie przez oponentów z Kościoła Asyryjskiego było pośrednio zgodą na używanie w dyskusji argument o dowodzeniu tez chrystologicznych przez sewerian na podstawie wersji Pisma Świętego bliższej oryginałowi. Pojawia się kwestia, czy zapotrzebowanie na dobry tekst było tak duże, czy też różnice doktrynalne nie odgrywały tak wielkiej roli we współżyciu wspólnot chrześcijańskich pod panowaniem Abbasydów. *List I* do Salomona, biskupa Heddatty, w którym patriarcha broni ważności chrztu we wspólnotach Sewerian i Melchitów wbrew stanowisku części hierarchii Kościoła syroorientalnego, sugeruje drugą ewentualność. Tymoteusz I miał przekonanie o wyjątkowości swojej wspólnoty, ale nie negował wartości obecnych w innych wspólnotach. Jego słowami z *Listu I* do Salomona, biskupa Hedatty, wynika, że „perła to samo posiada piękno i kiedy w koronie królewskiej i kiedy w muszli”¹⁰. *Syroheksapla* jest zatem cennym klejnotem dla chrześcijańskiej wiary, choć pozostaje, być może, w niezbyt godnych szacunku miejscach. Tym bardziej potrzeba wysiłku, aby przywrócić ją Kościołowi. Jako wykształcony w egzegezie przedstawiciel szkoły orientalnej, zwracającej uwagę (pod wpływem Teodora z Mopsuestii i Diodora z Tarsu) na znaczenia literalne Pisma Świętego, doceniał naukową wartość, jaką niosła ze sobą *Heksapla*. Stąd trud i wysiłek w jej rozpowszechnienie w Kościele, którym kierował.

10 CSCO 74, s. 15, polskie tłumaczenie: Tymoteusz I, *Listy*, tł., red. i op. J. Żelazny, Kraków 2015, s. 75.

Kultura i wykształcenie chrześcijan orientalnych na dworze Abbasydów

Studium tekstów egzegetyczno-teologicznych

Użyte sformułowanie „jako wykształcony egzegeta” wprowadza nas w kolejny etap rozważań dotyczących biblioteki patriarchy. Wiemy, że możliwości techniczne oraz finansowe były stosunkowo duże. Wiemy, że było zapotrzebowanie na taką instytucję i że Katolikos znalazł środki i ludzi, aby kontynuować powstanie szkoły i podtrzymanie środowiska, w którym zgłębiano by obok Pisma Świętego także nauki świeckie. Pojawiają się pytania: Na jakim poziomie były prowadzone te badania i studia? Czy rzeczywiście chodzi o, mówiąc współczesnym językiem, studium naukowe, czy tylko o kształcenie kadr? Od tego zależał dobór zwojów i ksiąg, od tego zależała różnorodność tekstów, jak to, czy przepisywano wiele egzemplarzy tej samej pozycji, czy też nastawienie było raczej w kolekcjonowaniu różnych tytułów pozwalających na studium krytyczno-porównawcze.

Dwie wzmianki świadczą o tym, że w zamyśle Tymoteusza szkoła i jej biblioteka miały jednak jako jedno z podstawowych zadań studium naukowe. Jedna dotyczy kwestii biblijnych, druga edycji pism Pseudo Dionizego Areopagity.

W *Listach* znajdujemy interesującą wzmiankę o odkryciu w okolicach Jerycha nieznanych zwojów zawierających teksty Starego Testamentu. Było to kolejne odkrycie w tym rejonie. O pierwszym wspomina Euzebiusz z Cezarei w odniesieniu do Orygenesisa i jemu współczesnych¹¹.

Wydarzenie przywoływane przez Tymoteusza przypomina sobą odkrycia z XX wieku z Qumran. Arabski myśliwy w czasie polowania traci psa. Poszukując go, znajduje grotę, a w niej w zapieczętowanych dzbanach teksty. Informację o tym przekazuje wspólnotom żydowskim w Jerozolimie i w Damaszku. Starsi obu wspólnot wysyłają ludzi znających pisma w miejsce znaleziska. Jednym z wysłanych jest Żyd – katechumen kościoła syroorientalnego. Przez niego informacja dociera do Tymoteusza. Patriarcha uważa, że odnalezione teksty były ukryte przez Żydów

11 O. Braun, *Ein brief des katholikos Timotheos I uber biblische Studien des 9. Jahrhunderts*, „Oriens Christianus” 1 (1901), s. 299–311.

w czasie zburzenia Jerozolimy. Interesuje go to, na ile odnalezione teksty odpowiadają tradycji masoreckiej¹².

Jednym z tematów obecnych w egzegezie orientalnej było zagadnienie różnic w tekście Starego Testamentu przekazany w tradycji Septuaginty czy w wersji żydowskiej, a fragmentami zamieszczonymi w Nowym Testamencie. Jedną z koncepcji mówiła o zafałszowaniu tekstów Pisma Świętego. Niektórzy przypisywali to celowej działalności, wielu uważało, w tym Tymoteusz, że było to spowodowane zawieruchami wojennymi i błędami przy odtworzeniu tekstu. Stawiając hipotezę o ukryciu odnalezionych w Jerychu tekstów jako depozytu przed zniszczenia Jerozolimy przez Nabuchodonozora, patriarcha próbował ustalić, czy w odkrytych ponad 200 psalmach Dawidowych są takie, które odpowiadałyby odpowiednim cytatom w Nowym Testamencie.

Jeden z badaczy, Vittorio Berti, łączy te informacje z kolejnym listem mówiącym o udaniu się w podróż do Damaszku Nestoriusza, biskupa Nisibis. Wyprawa ta budzi wątpliwości. Metropolita tego ważnego miasta udał się w podróż, korzystając z oficjalnej poczty państwowej. Samo uzyskanie tego pozwolenia, choć niełatwe, dla chrześcijan orientalnych pracujących na dworze kalifa było możliwe. Pada jednak pytanie, jaki był cel wyprawy Nestoriusza. Jeśli założyć za Bertim, że chodziło o dotarcie do tekstów, ich sprawdzenie, ewentualnie sporządzenie kopii, to byłoby to potwierdzeniem tezy o wyjątkowym zainteresowaniu tekstem Pisma Świętego i jego naukową krytyką z jednej strony, z drugiej wskazywałoby na zaangażowanie patriarchy i otaczających go chrześcijan orientalnych w Bagdadzie w organizację studium biblijnego. Samo pozwolenie mużłmańskiego władcy, w środowisku, w którym przeciw chrześcijanom i Żydom stawiano tezy o sfałszowaniu Pisma Świętego, by ukryć prawdę islamu. Przedsięwzięcie mające dotrzeć do najstarszych tekstów mogło

12 R. De Vaux, *A propos des manuscrits de la Mer morte*, „Revue biblique” 57 (1960), s. 424–426, pierwszy badający Qumran. Według innych badaczy dokumenty te wpłynęły na rodzący się ruch karaitów (zob. H. Cotton, E. Larson, *4Q460/4Q350 and Tampering with Qumran Texts in Antiquity?*, [w:] *Emanuel: Studies in Hebrew Bible, Septuagint, and Dead Sea Scrolls in Honor of Emanuel Tov*, eds. S. M. Paul, R. A. Kraft, L. H. Schiffman, W. W. Fields, Leiden/Boston: Brill 2003, s. 113–125); D. Stökl Ben Ezra, *Old Caves and Young Caves a Statistical Reevaluation of a Qumran Consensus*, „Dead Sea Discoveries” 14 (2007) no. 3, s. 313–33: *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/40387580> (dostęp: 21.12.2022).

wzbudzić zainteresowanie wszystkich stron polemiki. Jednak wysłanie jako posłańca metropolity jednej z ważniejszych stolic Asyryjskiego Kościoła Wschodu byłoby kolejnym argumentem za wagą zadania tworzenia kolekcji zwojów i ksiąg w bibliotece Katolikosy nie tylko przez niego samego, ale i przez otaczających go i obecnych na dworze kalifów współwyznawców.

Druga sygnalizowana kwestia, poszukiwania dotyczące pism Pseudo Dionizego Areopagity, ma podobne znaczenie. Dziś wiemy, że pisma te wśród chrześcijan orientalnych krążyły w dwóch podstawowych wersjach. Miał tego świadomość Tymoteusz. Co więcej, nie miał pewności co do autentyczności żadnej z wersji. Stąd poszukiwał kolejnych egzemplarzy, dając temu wyraz w swoich listach do Sergiusza¹³. Chodzi o jeden tytuł, ale w różnych tłumaczeniach. Kolekcjonowanie takich zwojów wskazuje na bogactwo biblioteki, możliwości skryptorium i rangę zagadnienia kształcenia, w którym to przedsięwzięciu w tamtych czasach biblioteka odgrywała zasadniczą rolę.

Tłumaczenia i studium języka aramejskiego

Kolejnym zagadnieniem są podjęte wysiłki tłumaczenia tekstów z greki na arabski poprzez aramejski. To zaś związane jest z zagadnieniem powstania gramatyki języka aramejskiego.

W owym czasie zaczyna się przechodzenie na język arabski w ramach Kościoła orientального. Stąd pojawia się konieczność opracowania takiej pozycji. Píše o tym w *Listie XIX do Sergiusza*¹⁴ Tymoteusz I, odpowiadając zresztą na propozycję skomponowania tego podręcznika, z jaką zwrócił się do niego metropolita Elamu. Nas interesuje udokumentowany fakt, że chociaż sam Katolikos nie podjął się tego z uwagi na brak czasu, to nie negując konieczności powstania takiego dzieła, odpowiedział Sergiuszowi, podając jednocześnie główne założenia, jakie należałoby przyjąć przy redakcji takiej *Gramatyki*. Jego zdaniem podstawą miała być syryjska wersja *Sztuki gramatycznej* zaadaptowanej przez Józefa Huzzaye w VI wieku wraz ze zmianami wprowadzonymi w szkole w Nisibis. Widać

13 *Listy do Sergiusza*, XVI, 120; XXIII, 156.

14 *Listy do Sergiusza*, XIX, 126–130.

w proponowanych zmianach wpływ tłumaczeń *Organonu*, prac Jakuba z Edessy czy powstających w tym czasie gramatyk arabskich. To zaś sugeruje, że w zbiorach biblioteki patriarchy były dzieła pozwalające na podjęcie tak dużego przedsięwzięcia. Jedynym czynnikiem powstrzymującym Tymoteusza przed realizacją tego zadania był brak czasu, a nie brak materiałów.

Kolejnym zagadnieniem jest kwestia tłumaczeń z greki na arabski. Ponieważ ta kwestia została opracowana w niejednej publikacji, nas interesuje tylko rola Gabriela ibn Bektisho w powstaniu środowiska i daniu impulsu do tłumaczeń z greki na arabski, która jest poświadczona przez historyków muzułmańskich. Jego związek ze szkołą i skryptorium Katolikosy jest poświadczony w *Listach*¹⁵. Byłoby rzeczą dziwną i nieprawdopodobną, gdyby w takim przedsięwzięciu nie uczestniczyła biblioteka patriarchy.

Logika

Dość często w *Listach* spotyka się odniesienia do logiki. W *Liście XLII*¹⁶, odpowiadając uczniom z Mar Gabriela na ich zapytania dotyczące logiki, Tymoteusz odnosi się do podstawowych zagadnień w oparciu o teksty Porfiriusza, Platona, Arystotelesa. Mógł on korzystać z wypisów sporządzonych na rzecz prowadzonych w klasztorach studiów. Wydaje się jednak, że korzystał z całych dzieł, skoro chciał zrobić ich skrót i jednocześnie poruszał wiele różnych zagadnień, wychodząc poza podstawową wiedzę, o czym świadczą odpowiedzi na kwestie podnoszone przez uczniów i wykładowców z Wielkiego Klasztoru.

Nauki przyrodnicze

Jak już wspomnieliśmy, dziełem, które jako pierwsze wymienia w swoim katalogu prac Tymoteusza Abdisho, jest zaginiony traktat astrologiczny *O gwiazdach*.

15 Zob. np. na skierowany do Gabriela traktat o duszy zawarty w *Liście II*, 89–116.

16 CSCO 644, s. 3–64, CSCO 645, s. 3–46.

Podsumowanie

Podsumowując nasze rozważania, można stwierdzić:

1. W zamiarach Katolikosa było ufundowanie centrum studiów dla chrześcijan orientalnych w Bagdadzie, w pobliżu dworu Abbasydów. Wspólnota kościelna uczestniczyła w życiu kulturalnym i naukowym, a prestiż wynikający z poziomu studiów i erudycji jej przedstawicieli pomagał w funkcjonowaniu Kościoła pod panowaniem muzułmanów.
2. Jednym z elementów zasadniczych dla powstania w/w szkoły było utworzenie biblioteki. Wiemy, że Tymoteusz, tworząc ją, nie ściągał należących do niego dzieł z Klasztoru Większego w Mosulu. Świadczy to o liczności patriarchalnego księgozbioru.
3. Przy bibliotece powstaje duże jak na owe czasy skryptorium. Jego powstanie wskazuje na techniczno-ekonomiczne możliwości patriarchy, jak i na zaangażowane środki w realizację tego dzieła.
4. Argumentami przemawiającymi za wielkością księgozbioru są:
 - a. liczne powtarzające się prośby o znalezienie i skopiowanie ksiąg na potrzeby Tymoteusza;
 - b. rozległość jego zainteresowań obejmujących obok studium Pisma i zagadnień teologicznych także apologię, gramatykę, prawo, nauki świeckie;
 - c. użyte środki nadzwyczajne w celu zdobycie niektórych tekstów;
 - d. zainteresowanie różnymi wersjami pewnych ksiąg, co wskazuje na bogactwo księgozbioru.
5. Biblioteka patriarchy była jedną z większych kościelnych bibliotek tych czasów. Dla porównania – jedna z bogatszych z XIII wieku (należąca do biskupa Iwo Odrowąża) liczyła 32 egzemplarze.

Abstract

One Patriarch's Library. Study based on the Letters of Timothy I, Patriarch of Baghdad

For many contemporary Christians oriental churches are somewhat interesting, but not overly significant communities. We tend to forget that in the second half of the first millennium they were developing at the rate that could be compared with churches in the empire. This can be concluded based on the scale of the projects undertaken, but also, in academia, it is indicated by the position of their leaders and intellectuals congregating around the patriarchs of Baghdad. Sources at our disposal do not allow us to conduct a full analysis of the book collection of Pope Timothy I of Baghdad, one of the representatives of this oriental thought renaissance of sorts. However, his correspondence reveals some curious and significant information regarding the scientific facilities of the place of his studies, the interests of this Catholicos as well as the likely content of his book collection. It appears that his collection gathered at the turn of the 8th and 9th centuries would be impressive even now. The wide span of the collected works, the effort and cost incurred, are evidence to the exceptional interest this remarkable patriarch took in knowledge, in broadest sense of this term. Even a few pieces of information allow us to change our perspective in thinking and assessing the development of the Assyrian Church of the East as well as its influence on the Church as a whole.

KEYWORDS: Timothy I of Baghdad, Syro-Hexapla, The Great Convent (of Abraham), Bektisho

Bibliografia

Źródła

W artykule posłużono się jako tekstem podstawowym – *Listami* Tymoteusza I, które są dostępne w Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium w II edycjach:

I edycja:

Braun O., *Timothei patriarchae I. Epistule*, Louvain 1953 (CSCO 74).

Braun O., *Timothei patriarchae I. Epistule*, Louvain 1953 (CSCO 75).

II edycja – poszerzona (część ukazała się po wygłoszeniu referatu, ale zmiany nie noszą nic istotnego do poruszanych kwestii):

Heimgartner M., *Die briefe 42–58 des ostsyrischen patriarchen Timotheos I*, Te-xedition, Lovanii 2012 (CSCO 644).

Heimgartner M., *Die briefe 42–58 des ostsyrischen patriarchen Timotheos I*, Ein-teilung, ubersetzung ind anmerkungen, Lovanii 2012 (CSCO 645).

Heimgartner M., *Die briefe 30–39 des ostsyrischen patriarchen Timotheos I*, Te-xedition, Lovanii 2016 (CSCO 661).

Heimgartner M., *Die briefe 30–39 des ostsyrischen patriarchen Timotheos I*, Ein-teilung, ubersetzung und anmerkungen, Lovanii 2016 (CSCO 662).

Heimgartner M., *Die briefe 40–41 des ostsyrischen patriarchen Timotheos I*, Te-xedition, Lovanii 2019 (CSCO 673).

Heimgartner M., *Die briefe 40–41 des ostsyrischen patriarchen Timotheos I*, Ein-teilung, ubersetzung und anmerkungen, Lovanii 2019 (CSCO 674).

Tłumaczenie angielskie: Hurst T. R., *Letter 40 of nestorian Patriarch Timothy I (727–823): an edition and translation*, Washington D.C. 1981.

Tłumaczenie polskie: Tymoteusz I, *Listy 1–8*, tł., red. i op. J. Żelazny, Kraków 2015.

Literatura

Berti V., *Libri e biblioteche Cristiane nell' Iraq dell' VIII secolo. Una testimonianza dell'epistolario del patriarca siro-orientale Timoteo I (727–823)*, [w:] *The libraries of the Neoplatonists. Proceedings of the Meeting of the European Science Foundation Network "Late Antiquity and Arabic Thought. Patterns in the Constitution of European Culture" held in Strasbourg March 12–14, 2004 under the impulsion of Scientific Committee of the meeting, composed by Mathias Baltest (+) Michel Cacourous, Cristina d'Ancona, Tiziano Dorandi, Gerhard Endress, Philippe Hoffmann, Henri Hugonnard Roche*, ed. C. D'Ancona, Leiden–Boston 2007.

Berti V., *Vita e studi di Timoteo I, Patriarca cristiano di Baghdad*, Paris 2009.

Bidawid R. J., *Les lettres du patriarche nestorien Timothée I. Études critique avec en appendice la letter de Timothée I aux moines du couvent de Mar Maroun*, Citta del Vaticano 1956.

Briquel-Chatonnet F., Jullien C., Jullien F., Moulin Palliard C., Rashed M., *Lettre du patriarche Timothée à Maranzekha, évêque de Ninive*, „Journal Asiatique” 288 (2000), s. 1–13.

- Labourt H., *De Timotheo I nestorianorum patriarcha (728–823) et christianorum orientaliū conditione sub Chaliphis Abbasidis*, Paris 1904.
- Paul A., *Écrits de Qumran et sects juives aux premiers siècles de l'islam. Recherches sur l'origine du Quaraïsme*, Paris 1969.
- Porter Y., *Notes sur la fabrication du papier dans le monde iranien médiéval (VIII–XVI siècle)*, [w:] *Le papier au Moyen Âge. Actes du colloque international du Centre National de la Recherche Scientifique. Paris Institut Frances 22, 23 et 24 avril 1998*, ed. M. Zerdoun Bat-Yehouda, Turnhout 1999.
- Tisserant E., *Timothee*, [w:] *Dictionnaire de Théologie Catholique*, vol. 15, éd. J. M. Vacant, Paris 1946, col. 1121–1139.